

о. Т. Галущинський ЧСВВ.

Найдення найстарших грецьких рукописів св. Письма.

Перед трома роками льондонський щоденник „The Times“ з 19 листопада 1931 р. приніс сензаційну вістку, що англієць Mr. Chester Beatty набув у Єгипті від тамошних фелягів дуже старинні рукописи грецького тексту св. Письма. Вправді всього 190 папірусових карт тексту; все таки вони своєю старинністю переходять усі до тепер знані грецькі рукописи св. Письма. Як показалося, се фрагменти дуже старинних кодексів, котрі випадково знайдено в глиняній посудині, правдоподібно в румовищах якоїсь старинної церкви або монастиря¹).

Щоб належно оцінити вагу знайдених рукописів треба вперед пригадати деякі дані з історії грецького тексту св. Письма.

Перша й найдавніша вість про грецький переклад св. Письма знаходиться у звіснім листі якогось Аристея до Фільократа з часів Птольомея Філядельфа (285-247 перед Хр.). Зі змісту листа виходить, що його автор се безперечно александрійський жид, який прибрав собі імя Аристея, одного зі старшин тодішнього єгипетського володаря.

У тім листі читаємо, що Птольомей Філядельф за радою Димитрія з Фаляри хотів у своїй бібліотеці мати переклад жидівських св. книг. Тому звільнив з полону сто тисячей жидів і написав лист до жидівського первосвященника в Єрусалимі, щоб той прислав йому 70 спосібних перекладчиків. Первосвященник Елеазар прислав 72 по 6 з кожного покоління з примірником Пятикнижа Мойсея, переписаного золотими буквами. Вони то по 72 днях, розміщені кождий осібно в царській палаті на острові Фарос, мали перевести ціле Пятикниже. Звідсі й назва сього перекладу „Септуагінта“. Те саме подають або супонують Фільо й Аристобул. Та хочай лист Аристея не можна вважати за віродостойний, всеж не підпадає сумнівові, що за Птольомея Філядельфа довершено переклад Пятикнижа; лиш подробиці того перекладу й число 70 перекладчиків просто видумані²). Крім того листу Псевдо-Аристея маємо ще свідоцтво

¹) С. Schmidt думає, що знайдено їх в оселі Аляме, близько міста Атфіг, старинного Афродітополіс. Cf. Die Evangelienhandschrift der Chester Beatty-Sammlung. „Zeitschrift für Neutest. Wissenschaft“ 1933, 225-232.

²) Aristee ad Philocratem Epistola cum ceteris de origine versionis LXX interpretum testimoniis... edidit P. Wendland, Lipsiae 1900.

жида-філософа Аристокбула й внука Ісуса сина Сирахова у прологу до книги Премудрости Ісуса сина Сирахового, яку він перевів на грецьку мову¹⁾.

На основі достовірних джерел у питанні сього першого перекладу св. Письма на грецьку мову можна поставити ось такі заключення:

1. Пятикнижжя на грецьку мову переведено в Олександрії за Птольомея Філядельфа (285-247 пер. Хр.), правдоподібно коло 250 р. перед Хр.

2. Інші книги Ст. Завіту переклали в різних часах різні перекладчики.

3. Між 130-100 р. перед Хр. усі майже книги св. Письма С. З. вже переведено на грецьку мову.

І сей перший переклад називається „Переклад Сімдесяти“ — LXX, хоч число перекладчиків се очевидна видумка автора т. н. листа Аристея²⁾.

Сей перший переклад, як свідчить Фільо, тішився великою повагою не лиш між жидами геленістами але також і між палестинськими жидами³⁾. Священнописателі книг Нов. Завіта, хочай походили з Палістини, взалюбки цитують у евангеліях і листах вискази св. Письма після перекладу LXX. Те саме спостерігаємо в письмах Йосифа Флявія. У Талмуді згадується, що в деяких синагогах відчитувано св. Письмо в грецькім тексті⁴⁾.

Перші християни, йдучи за приміром апостолів, всюди й завжди уживали перекладу LXX. Повага сього перекладу так була велика, що деякі Отці вважали його за вдохновенний⁵⁾. Як раз се велике значіння LXX між християнами спричинило обниження її поваги між жидами. В релігійних спорах і дискусіях жиди покликувалися лиш на єврейський текст, а грецькому перекладові LXX закидали неточности а навіть просто блуди. З того приводу два жиди Акилла й Теодокіон випрацювали два нові переклади св. Письма Ст. Зав. і хотіли доказати, що єврейський текст зовсім не має месіянських пророцтв у таким змислі, в яким їх пояснюють християни на основі перекладу

¹⁾ Текст Аристокбула знаходиться в ділах Евсевія з Кесарії — Praeparatio Evangelica (J. P. Migne, Patr. Gr. XXI).

²⁾ J. Herrmann — F. Baumgärtel, Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Septuaginta, Berlin 1923.

³⁾ Philo, de Vita Moysis 2, 5-7 (вид. Parisii 1640, 559 і пр.).

⁴⁾ Єрусалимський Талмуд - трактат: Meghilla II. 1.

⁵⁾ S. Justin. Dialog. с. Tryphone (J. P. Migne P. G. VI, 632, 644, 674); S. Irenaeus, Contra haer. III, 21. (J. P. Migne P. G. VIII, 946).

LXX¹⁾. Деякі рабіни для обниження вартости перекладу LXX повидумували такі байки, що в часі, коли працювали над тим перекладом, три дні темрява покривала землю; а сей день, в котрім віддано грецький текст Птольомееві так нещасливий для жидів, як той, в котрім на пустині вироблено золотого телця²⁾.

Треба також признати, що обставини серед яких находився переклад LXX у першій столітті, були дуже некорисні для збереження чистоти його тексту. Уже в писаннях Йосифа Флявія стрічається у цитатах св. Письма досить виразні варіанти. Відтак переписчики на власну руку впроваджували зовсім неоправдані зміни до тексту LXX, вже то відкликуючися до єврейського тексту, а ще частіше робили „поправки“ на основі нових перекладів Акилли й Теодокіона. На тій основі усунено зовсім книгу пророка Даниїла з перекладу LXX, а вставлено на те місце текст перекладу Теодокіона. Тим робом вкралися до грецького тексту LXX такі різниці між поодинокими відписами, що вже перші Отці намагалися реконструувати текст і забезпечити від дальших змін³⁾.

Основно до поправки тексту перекладу LXX забрався Оріген. Його труди й працю під тим оглядом називають „найбільше діло терпеливості, яке загалом довершив чоловік“⁴⁾. Се діло Орігена називається „Гексапля“, бо розміщене в шістьох колюмнах. Перша колюмна подавала єврейський текст, друга той сам текст лиш переписаний грецькими буквами, третя переклад Акилли, четверта текст перекладу Симмаха, пята текст LXX, а шеста Теодокіона. Таке розміщення тексту легко орієнтувало читача в різницях між поодинокими перекладами та між єврейським текстом⁵⁾.

Крім текстів, поміщених у Гексаплі, Оріген у Єрихоні й відтак у Нікополі знайшов ще інші три грецькі переклади святого Письма. Так з Гексаплі вийшла Октапля, а коли опісля додав ще семий переклад, незнаного походження, ціле діло Орігена мало дев'ять колюмн — Еннапля⁶⁾.

¹⁾ S. Just. Dialog. c. Tryphone 71 (J. P. Migne P. G. VI, 644); S. Justinus, Contra haer. III, 21.

²⁾ Meghilla Taanith, Basilea, 1518. I. 50; Вавилонський Талмуд, трактат „Sofetim“ c. 1.

³⁾ Grabe, De vitiiis LXX interpretibus ante Origenis aevum illatis, Oxfordi, 1710.

⁴⁾ Freppel, Origène, Paris 1868. II, 25.

⁵⁾ Про сю працю Орігена див. Bardenhewer, Geschichte der altchristl. Literatur, 2. Aufl. II, 112-119.

⁶⁾ Bernarde de Montfaucon, Origenis Hexaplarum, quae supersunt (J. P. Migne, P. G. XV-XVI).

Помимо тої великанської праці Оріген не лиш не вратував перекладу LXX, а спричинив ще більше замішання. Без порівняння булаб більша його заслуга, колиб був у пятій колюмні подав чистий текст LXX. Тимчасом він у тексті зазначував ріжниці між перекладом LXX а мазоретським текстом і то в той спосіб, що особлившими знаками виказував місця, де LXX має понад єврейський текст, а знова іншими, де не віддає єврейського тексту і ті місця доповняв іншими перекладами головно Теодокіона¹). Та найгірше було се, що зовсім не узглядняв ріжниць між існуючими тоді грецькими рукописами, а вибирав лиш ті, що годилися з єврейським текстом.

З огляду на великий обем діла Орігена, Гексапля ніколи не була переписана в цілости. Переписувано її лиш частями: головно Псалтир, а ще частіше лиш V колюмну т. є LXX. Найбільше заслужилися під тим оглядом два Кесарійці: мученик Памфілій і єпископ Евзевій. Сей останній спорядив 50 екземплярів цілого св. Письма для вжитку Церкви. На сій основі повстали два роди рукописів на основі Гексаплі Орігена: 1. з зазначенням критичних знаків Орігена, а тих всего два; 2. без діякритичних знаків. Сей новий текст LXX названо гексапларний у відріжненню від попереднього, який називано „койне“.

Крім Орігена поправою перекладу LXX займалися, по свідоцтву св. Єроніма, ще Лукіян²) (311 р.) і Гезихій³), котрий мав умерти мученичою смертю за Діоклеціана (коло 300 р.). Про рецензію Гезихія дуже мало знаємо. Більше про Лукіяна, котрого рецензію знала майже ціла Мала Азія, Антіохія і Царгород. Також наш церковно-словянський переклад основується на рецензії Лукіяна.

З сказаного ясне, що через переписування, всякі зміни, поправки й рецензії сам текст перекладу LXX дуже потернів. Тому в останніх уже часах повстало в Геттінген наукове Товариство „Septuaginta-Unternehmen“ під проводом Альфреда Ральфа⁴), по можности відреставрувати первісний текст пере-

¹) S. Hieronymus, Praef. in Paralip. Ep. 106, 22 (J. P. Migne, P. L. XXII, 844).

²) Лукіян ур. у Самосаті під кінець 3 ст. Учився в Едесі, потім в Антіохії. — Cf. S. Hieron. de viris illustr. 77 (J. P. Migne P. L. XXII, 685).

³) Вістка про рецензію Гезихія переховалася у св. Єроніма. У Praef. in Paralip. (J. P. Migne, P. L. XXVIII, 1324) так пише: „Alexandria et Aegyptus in Septuaginta suis Hesychium laudat auctorem“. По свідоцтву знова Евзевія (Hist. Eccles. 13. J. P. Migne, P. G. XX, 776), Гезихій, єпископ в Єгипті помер мученичою смертю за Максиміана 311 р.

⁴) Се Наукове Товариство видає від 1911 р. періодик „Mitteilungen des Septuaginta-Unternehmens“. Крім того сам Ральф видав як взір реконструкції тексту: Das Buch Ruth griechisch als Probe einer kritischer Ausgabe der Septuaginta, Stuttgart, 1922.

кладу LXX. Розуміється, що для довершення такої праці найбільше значіння мають рукописи грецького св. Письма з часів перед Орігеном.

Саме в тім лежить велика вартість віднайдених рукописів св. Письма в Єгипті.

Учений англійський палеограф G. Кенуон упорядкував найдені рукописи й видав їх фототипічні факсиміля з своїми увагами¹⁾. І так маємо два різні кодекси книги Битія: Один (14 карт, гл. 9-41) з IV ст.; другий (22 карти, гл. 24-46) з кінця III ст. Третій кодекс найстарший, бо з II ст. і формою найкрасший, се фрагменти книги Чисел і Второзакону, 25 карт. Четвертий і пятий кодекс з III ст., 12 карт, обіймають части книг пророків, Ісаї й Єремії. Шестий також із III століття, 16 карт, части книг пророка Єзекиїла і Естири.

Зпоміж усіх книг найцінніший рукопис книги пророка Даниїла. Звісно, що від самого початку східна Церква не прийняла тексту книги пророка Даниїла так, як він вийшов з перекладу LXX, а натомість впровадила текст перекладу Теодокіона. Головна причина в тім, що переклад LXX дуже різнився від масоретського тексту²⁾. Наслідком того грецький текст книги пророка Даниїла перекладу LXX мало що не загинув. Одинокий екземпляр, який дійшов до наших часів, переховується в „Кізіянським“ кодексі (Chisianus-Chigi). Якраз між рукописами, найденими в Єгипті, маємо другий екземпляр тексту пророка Даниїла перекладу LXX. Він тим цінніший, що походить з початку III ст. Сей кодекс обіймає 13 карт і дає з малими уривками глави від IV, 27-XVII, 17.

Новий Завіт знаходиться в двох кодексах, один обіймав колись ціле Євангеліє враз з Діяннями; другий Апостольські послання і Откровення Йоана. З виданих фрагментів через G. Кенуон'а виходить, що Євангелія і Діяння мали 55 карт, 110 сторін, а 220 колюмн. З того припадало 50 на еванг. Мт, 30 на Мк, майже 51 на Лк, 38 на Йо, а 50 на Діяння. З того лишилося не більше як 60 колюмн. Порядок євангелістів такий: Матей, Йоан, Лука, Марко.

¹⁾ Frederik G. Kenyon, *The Chester Beatty Biblical Papyri. Fasc. I. General Introduction; Fasc. II. The Gospels and Acts. Text.* London 1933. — Cf. „*Verbum Domini*“ 12 (1931), 62-65; 14 (1934), 20-22; „*Biblica*“ 13 (1922), 118-120.

²⁾ Про се свідчить св. Єронім: „*illud quoque lectorem admoneo Daniele non iuxta LXX interpretes sed iuxta Teodotionem ecclesias legere . . . Unde Origenes in nono Stromatum volumine asserit, se quae sequuntur ab hoc loco in propheta Daniele non iuxta LXX interpretes, qui multum ab hebraica veritate discordant, sed iuxta Teodotionis editionem disserere.*“ (J. P. Migne, P. L. XXV, 493-514).

Значіння тих рукописів для критики тексту Нов. Завіта також досить велике. Рукописи по свідоцтву найвизначніших палеографів походять з початку III ст., отже старші майже на сто літ, як до тепер існуючі найдавніші рукописи, Ватиканський і Синайський. Могли деякі критики сподіватися, що певно найдуть там замітні різниці між знайденим текстом а існуючими з пізніших часів рукописами, або принайменше особливі варіанти. Тимчасом нічого подібного. Тут і там якесь слово додане, переставлене або опущене; варіанти мало замітні, звичайно якась інша граматична конструкція. З того слідує, що текст Нов. Зав. вже з кінцем II. ст. був усталений і незмінний. І те, про що ми католики від давна переконані, що завдяки особлившому Божому провидінню та дару неомильности Учительського Уряду Церкви, маємо найвірніше захований депозит св. віри; се для некатоліків видається подиву гідне й епохальне¹⁾. І слушно, бо сей факт опрокидує цілковито їх ложні теорії про повстання Євангелій.

¹⁾ С. Schmidt у „Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft“ XXXII, 1933, 232, замічує: „Das ist eine Erkenntnis von epochemachender Bedeutung“.